
МОНІТОРИНГ, ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ І ПІДВИЩЕННЯ РОДЮЧОСТІ ҐРУНТІВ

УДК 332

ЕКОМЕРЕЖА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

ЧУМАЧЕНКО О.М.,

кандидат економічних наук, доцент

МИРОНЮК Б.С.,

магістр

*Національний університет біоресурсів і природокористування
України*

Проаналізовано стан Національної екологічної мережі України. Розроблено систему заходів, які сприяють еколого-ландшафтній стабілізації території та забезпечують формування базових елементів екомережі на місцевому рівні.

***Ключові слова:** екологічна мережа, ландшафт, земельні ресурси, охоронна зона, гідрографічна мережа.*

Постановка проблеми. В умовах переходу України до ринкової економіки використання земель як єдиного джерела існування без компенсації витрат на підвищення й відтворення родючості ґрунтів, впровадження інтенсивної агрокультури призвели до надмірної розораності сільськогосподарських угідь і порушення науково обґрунтованого співвідношення між орними землями та біоценозами, до активного розвитку ерозійних процесів і порушення екологічної рівноваги, швидкого виснаження біологічного різноманіття.

Територія України знаходиться під великим антропогенним пресом: дуже розорана (в окремих областях розораність сільськогосподарських угідь перевищує 80%), густо заселена (у середньому 76 осіб на 1 км²), місцями деградована (внаслідок підтоплення, зсувів, абразії, карстових явищ тощо). Природні комплекси дуже трансформовані й майже не збереглися, а заповідні об'єкти малі та ізольовані й не репрезентують усіх елементів природного районування цього регіону і в зв'язку з цим не здатні виконувати свою функцію збереження біо- та ландшафтного різноманіття.

За таких умов виникає необхідність розв'язання проблеми екологічної стабілізації агроландшафтів, захисту ґрунтів від деградаційних процесів і підвищення їхньої родючості та продуктивності. Одним із шляхів розв'язання вказаної проблеми є формування екомережі й розвиток природно-заповідного фонду. Екомережа — це єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування і відновлення

довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території нашої держави, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, місць оселення й зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин завдяки поєднанню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища й відповідно до законів і міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [6].

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Дослідженню тематики впровадження Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття й заходів її застосування та розбудови екомережі на території України, еколого-ландшафтного й агроландшафтного районування присвячено роботи багатьох науковців, зокрема, С.Ю.Булигіна, Д.С.Добряка, П.Г.Казьміра, О.П.Канаша, В.М.Кривова та ін. Категорію ландшафтного різноманіття в сучасному його тлумаченні розробляють такі дослідники, як П.Т.Гриневецький, М.Д.Гродзинський, В.М.Пашенко, П.Г.Шищенко та ін.

Мета статті — проаналізувати сучасний стан і шляхи до розбудови Національної екологічної мережі України.

Виклад основного матеріалу. Сучасне сільськогосподарське виробництво спричиняє руйнування й виснаження ґрунтів, забруднення водою, порушення стійкості ландшафтів, біологічне забруднення земель. Тому головним завданням для України як члена Ради Європи є впровадження стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Пріоритетний напрям галузі охорони земель — це збереження й розвиток екомережі як просторового базису охорони навколишнього природного середовища та збереження природного видового різноманіття [5].

Ідею створення Всеєвропейської екологічної мережі (*European Ecological Network*, або *EECONET*) як системи взаємно поєднаних, цінних з екологічного погляду природних територій було запропоновано групою голландських дослідників у 1993 році на Міжнародній конференції “Охорона природної спадщини Європи за рахунок створення Всеєвропейської екологічної мережі” (м. Маастріхт, Нідерланди). Вона органічно інтегрується в ідею сталого розвитку та є одним із потужних інструментів її втілення.

Передумовою для виникнення ідеї Всеєвропейської екологічної мережі можна вважати певну зміну поглядів щодо стратегії й тактики охорони природи, переоцінку значення і функціональної ролі заповідних територій. Серед фахівців найсприятливіших в екологічному плані країн світу (Австрія, Латвія, Нова Зеландія, Норвегія, Фінляндія, Франція, Швейцарія, Швеція) поширилося переконання, що заповідні об'єкти та ділянки з різним природоохоронним статусом і режимом мають, передусім, не лише функцію збереження та розселення рідкісних і зникаючих, науково або естетично цінних видів біоти, важливих конкретних територій, екосистем, ландшафтів чи інших окремих об'єктів природи, осередків біорізноманіття (біотичний аспект екомережі), але й функцію забезпечення регуляції біосферних процесів і підтримки екологічної рівноваги, підвищення здатності біогеоценотичного покриву до самовідновлення (екостабілізуючий аспект екомережі).

Головна мета створення екомережі — загальне поліпшення стану довкілля й умов життя людини, забезпечення сталості існування біосфери завдяки усуненню антропогенної фрагментації біогеоценотичного покриву,

що склалася в процесі історичного розвитку суспільства, а також його неперервності та функціональної цілісності й зростання за рахунок цього здатності до самовідновлення.

Питання формування Всеєвропейської екомережі було включено у Всеєвропейську стратегію збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (*Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy*, або *PEBLDS*), прийняту на 3-й Всеєвропейській конференції міністрів охорони довкілля (Софія, 23—25 жовтня 1995 р.).

Правовою основою визначення природних ядер Всеєвропейської екомережі є дві директиви Європейського Союзу:

1) щодо збереження диких птахів (*Council Directive 79/409/ EEC on the conservation of wild birds*), за якою встановлюються території спеціальної охорони (*Special Protection Areas*);

2) щодо збереження природних середовищ існування дикої фауни та флори (*Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora*), за якою визначаються території (місця), важливі для Європейського Союзу (*Sites of Community Importance*).

Згадані директиви є основою програми “Натура-2000” (*Natura-2000*) для організації системи територій спеціального збереження (*Special Areas of Conservation*). Після прийняття “Загальноєвропейської стратегії у галузі біологічного та ландшафтного різноманіття” (Софія, 1995 р.) найраціональнішим способом збереження сучасного рівня різноманіття нашої держави визнано створення єдиної екомережі України, що має бути складовою загальноєвропейської.

Верховна Рада України 21 вересня 2000 року ухвалила Закон “Про Загальнодержавну програму формування Національної екологічної мережі України на 2000—2015 роки”. До 2015 року площу природно-заповідного фонду (ПЗФ) нашої держави планується значно збільшити — до 10,4% стосовно її площі [3].

У 1991 році Європейським Союзом розроблено програму *TACIS* (Технічне сприяння співдружності незалежних держав) для 12 нових незалежних держав (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна) з метою сприяння розвитку гармонійних економічних і політичних відносин між Євросоюзом та цими країнами-партнерами. До основних пріоритетів *TACIS* належить фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. 24 червня 2004 року прийнято Закон України “Про екологічну мережу України”, який набув чинності з 1 січня 2005 року.

Наша держава здійснює діяльність у формуванні Всеєвропейської екологічної мережі, яка є одним з основних елементів Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. До Світової мережі біосферних заповідників включено шість об’єктів України: біосферні заповідники “Асканія-Нова”, “Чорноморський”, “Дунайський”, “Карпатський”, а також Ужанський національний природний парк із Надсянським регіональним ландшафтним парком у складі українсько-польсько-словацького біосферного заповідника “Східні Карпати”, Шацький національний природний парк.

Екомережа України буде територіально безперервною системою природних ландшафтів, що утворюють природний каркас, який визначатиме екологічну стійкість території. Основні елементи екомережі — це території й об’єкти природно-заповідного фонду України. Тому доведення його площі до визначеного Програмою формування Національної екологічної

мережі України на 2000—2015 роки рівня є головним завданням створення і розбудови Національної екомережі України.

Якщо говорити про питання проектування екомережі, то екосистемний підхід є найбільш науково обґрунтованим. При цьому один елемент екомережі (ключова територія чи екокоридор) може мати межі в кількох адміністративних районах, областях або навіть країнах. У той же час, якщо перейти від питань наукового обґрунтування екомережі та її проектування до питань управління і моніторингу, стає зрозумілим, що розв'язання останніх можливе лише в прив'язці до певних адміністративних одиниць. Формування та забезпечення умов стабільного функціонування екомережі також передбачають взаємоузгоджену участь усіх заінтересованих сторін — управлінців, землекористувачів, землевласників і землевпорядників, науковців, підприємців, місцевих жителів тощо. Таким чином, екомережа може забезпечити потужне підґрунтя для сталого (збалансованого) розвитку країн та регіонів. Модель екомережі — це динамічний засіб розвитку і здійснення політики збереження природи. Головна мета створення екомережі — підтримка й забезпечення повномасштабної реалізації багатьох сучасних ініціатив і визначення певних заходів, необхідних для збереження біоландшафтного різноманіття.

Україна як європейська держава — сторона багатьох міжнародних природоохоронних конвенцій та угод — також бере активну участь у формуванні Всеєвропейської екомережі поряд із визначенням водно-болотних угідь міжнародного значення (*International Wetlands*) у рамках Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином, як місця існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971 р.); територій спеціального інтересу збереження (*Areas of Special Conservation Interest*) Смарагдової мережі Європи на виконання Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 р.); біосферних резерватів Світової мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО відповідно до положень Севільської стратегії розвитку біосферних резерватів (1995 р.) тощо. Україна, як і всі інші учасники процесу, має зобов'язання інтегрувати Національну екологічну мережу до Всеєвропейської, включаючи питання як проектування й формування, так і управління екомережею.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють формування Національної екомережі України, є Закон України “Про екологічну мережу України” (№ 1864-IV від 24 червня 2004 р.) та Закон України “Про Загальнодержавну програму формування Національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” (№ 1989 від 21 вересня 2000 р.). Зі створенням, управлінням, збереженням і моніторингом Національної екомережі України також тісно пов'язані Закони України: “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про основи містобудування”, “Про охорону земель”, “Про землеустрій”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, Водний, Лісовий і Земельний кодекси України та інші нормативно-правові акти України.

Станом на кінець 2006 року спільними зусиллями фахівців Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, Інституту ботаніки ім. М.Г.Холодного НАН України, Інституту зоології ім. І.І.Шмальгаузена НАН України та Національного екологічного центру України (НЕЦУ) було розроблено проект Методичних рекомендацій щодо розроблення схем регіональної екомережі, які з 2006 року мають офіційний статус тимчасових.

Починаючи з 1997 року, НЕЦУ за підтримки Міжнародної спілки охорони природи (*IUCN*) та Уряду Королівства Нідерландів (*MATRA*) виконав ряд проектів, присвячених науковій і громадській підтримці створення Національної екомережі, її інтеграції до Всеєвропейської екомережі, а також проектуванню та формуванню регіональних схем екомереж у Миколаївській і Чернівецькій областях. У 2003—2005 роках НЕЦУ здійснював організаційну й фінансову підтримку роботи Координаційної ради з питань формування Національної екомережі України, провів низку методичних нарад, семінарів і засідань “круглих столів” на тему екомережі.

Реалізація концепції екомережі в регіональному аспекті спрямована на розв’язання ряду важливих теоретичних і прикладних завдань щодо збереження біологічного різноманіття, поліпшення природних умов середовища життєдіяльності населення, підтримки динамічної рівноваги між узгодженим використанням природно-ресурсного потенціалу і забезпеченням на цій основі адекватності інтересів збереження довкілля та сталого розвитку при домінуванні критеріїв, вимог і показників навколишнього середовища [6].

Об’єктивним базисом створення перспективної екологічної мережі на Волинській височині є території та об’єкти природно-заповідного фонду, природні лісові, лучні, степові рослинні угруповання, водно-болотні вгіддя, гідромережа. Розподіл об’єктів і територій природно-заповідного фонду в межах природних й адміністративних районів нерівномірний (табл.). Частина природоохоронних площ припадає на господарські зони регіональних ландшафтних парків, які не виконують безпосередніх природоохоронних функцій. Це свідчить про порушення функціональної просторової структури мережі територій та об’єктів природно-заповідного фонду.

Для відновлення природної рівноваги на Волинській височині необхідно, насамперед, розширити природно-заповідну мережу. Для цього потрібно провести наукові дослідження з метою виявлення уцілілих фрагментів природних ділянок, зокрема степових.

Загальний земельний фонд області становить 2149,2 тис. га і характеризується позитивною структурою розподілу земельних угідь. Так, на 01.01.2010 року сільськогосподарські вгіддя займали 1083,6 тис. га, ліси й лісовкриті площі — 695,1, водний фонд — 45,4, забудовані землі — 58,4, відкриті заболочені землі — 116,9, землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення — 149,8 тис. га.

У процесах стабілізації екологічного стану та ренатуралізації порушених ділянок важливу роль відіграє лісова рослинність. Проте на Волинській височині природні шляхи транзиту біорізноманіття майже відсутні через високу сільськогосподарську освоєність території. Ведення господарства на цій території повинне визначатись її природними особливостями і максимально відповідати екологічним умовам моделі лісостепового природокористування [1].

Висновки. За час, що минув із моменту прийняття Програми, реальні заходи щодо забезпечення її виконання в частині планування та використання певних територій здійснювалися за окремими розрізненими напрямками. З одного боку, вони, безумовно, мали позитивні результати, а з другого — так і не сприяли суттєвим зрушенням у досягненні головної мети — формування екомережі як цілісної системи, ознакою якої є максимально можлива безперервність і взаємозв’язаність її складових. Основними причинами цього були відсутність конкретних механізмів і невизначеність процедур проектування екомережі, формування переліків територій та об’єктів екомережі, їхнього обліку й моніторингу.

Структура природно-заповідного фонду Волинської області станом на 01.01.2010 року

Об'єкти природно-заповідного фонду	Загальнодержавного значення		Місцевого значення		Всього	
	кількість	площа, га	кількість	площа, га	кількість	площа, га
Біосферні, природні заповідники	1	2975,70	—	—	1	2975,70
Національні природні парки	2	88 292,50	—	—	2	88 292,50
Дендрологічні парки	—	—	—	—	—	—
Регіональні ландшафтні парки	—	—	—	—	—	—
Заказники — всього	15	7731,80	200	89 998,95	215	97 730,75
У тому числі:						
ландшафтні	8	6026,70	28	20 804,10	36	26 830,80
лісові	—	—	37	5215,90	37	5215,90
ботанічні	6	1384,60	26	1249,50	32	2634,10
загальнозоологічні	1	320,50	32	34 411,65	33	34 732,15
орнітологічні	—	—	15	3586,1	15	3586,10
іхтіологічні	—	—	1	46,00	1	46,00
гідрологічні	—	—	60	24 595,60	60	24 595,60
загальногеологічні	—	—	1	90,10	1	90,10
Пам'ятки природи — всього	3	124,00	116	461,41	119	585,41
У тому числі:						
комплексні	1	32,00	—	—	1	32,00
ботанічні	—	—	93	297,87	93	297,87
лісові	—	—	—	—	—	—
гідрологічні	2	92,00	16	117,54	18	209,54
джерела	—	—	—	—	—	—
зоологічні	—	—	7	46,00	7	46,00
геологічні	—	—	—	—	—	—
Ботанічні сади	1	10,00	—	—	1	10,00
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	3	28,60	8	79,13	11	107,73
Заповідні урочища	—	—	25	14 518,60	25	14 518,60
Разом	25	99 162,60	349	105 058,09	374	204 220,69

Позитивне ставлення і сприяння розвитку концепції екомережі з боку громадськості — єдиний шлях до створення, збереження та раціонального використання екомережі у нашій державі. В її формуванні важливу роль повинні відігравати інститути громадянського суспільства, яка полягає, передусім, у забезпеченні взаємодії суспільства й виконавчої влади.

Найбільш збережені природні комплекси, що знаходяться в складі заповідних зон регіональних ландшафтних парків, заказників загальнодержавного та місцевого значення, є основою структурних елементів перспективної екологічної мережі.

Список літератури

1. Грищенко Ю.М. Екологічна мережа лісостепової зони Рівненської області // Вісн. Рівнен. держ. техн. ун-ту : зб. наук. пр. — Рівне, 2001.— Вип. 5 (12). — С. 17–23.
2. Закон України “Про екологічну мережу України” : прийнятий 24 червня 2004 року № 1864-IV // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 2004. — № 45. — Ст. 502.
3. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі : матеріали Всеєвроп. конф. міністрів навколиш. середовища “Довкілля для Європи”. — К. — М-во аграр. політики, 2003. — 128 с.
4. Основи землевпорядкування : навч. посіб. для підготовки бакалаврів у вищ. навч. закл. II-IV рівнів акредитації / В.М.Кривов, Р.В.Тихенко, І.П.Гетьманчик ; за ред. В.М.Кривої. — 2-е вид., допов. — К. : Урожай, 2009. — 324 с.
5. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005—2025 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 675-р від 22.09.2004 року.
6. Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / за ред. Ю.Р.Шеляга-Сосонки. — К. : Фітоцентр, 2004. — 72 с.

Проанализировано состояние Национальной экологической сети Украины. Разработана система мер, которые способствуют эколого-ландшафтной стабилизации территории и обеспечивают формирование базовых элементов экосети на местном уровне.

Ключевые слова: экологическая сеть, ландшафт, земельные ресурсы, охранный зона, гидрографическая сеть.

The analysis of the National Ecological Network of Ukraine. Established a system of measures promoting eco-landscape stabilize the territory and ensure the formation of the basic elements of ecological networks at the local level.

Key words: ecological network, landscape, land resources, conservation zone, hydrographic network.